

De armoede van sociaal-ekonomische geschiedschrijving

Piet de Rooy's proefschrift over werklozenbestrijding in de jaren dertig

'Eigenlijk wou ik eerst schrijven over het Jordaanoproer van 1934. Dat had een hele concrete aanleiding: het bouwvakkersoproer van 1966. Een hele generatie studenten heeft zich toen op allerlei opstanden en opstandjes uit het verleden gestort. Hoe meer ik me met dat Jordaanoproer bezig hield, hoe meer ik me afvroeg waartegen die mensen zich nu eigenlijk verweerden. Zo kwam ik op die steunregelingen terecht en merkte alras dat daar nog vrijwel niets over geschreven was.'¹

In de hierboven vermelde leemte heeft het proefschrift van de historicus Piet de Rooy zeker voorzien.² Het biedt een schat aan moeilijk bereikbare informatie over steunregelingen en hun geschiedenis. Daarbij is het gebaseerd op oorspronkelijk en systematisch bronnenonderzoek, iets wat men bijvoorbeeld node mist bij een ander recent en veelgebruikt overzichtswerk van de hand van H.C.M. Michielse.³ De Rooy biedt een kijkje in de sociale gaarkeuken van de overheid en geeft voor een belangrijk deel 'inside-information'. Hij probeert over de ruggen van Haagse topambtenaren en ministers heen te kijken hoe het een en ander bekokstoofd wordt en hoe de Amsterdamse ambtenaren, gemeenteraad en (in het bijzonder sociaal-demokratische) vakbonds- en partijbesturen daarop reageren.

Waarom kiest hij nu juist Amsterdam en de sociaal-demokratie om het

* Florian Diepenbrock is sociaal-historikus en zakelijk leider van toneelgroep Sater. Vladimir Mars is sociaal-historikus en werkloos geschiedenisleraar. Jos van Meeuwen is politikoloog en leraar aan de Haagse Sociale Akademie.

1. P. de Rooy, in: *Folia Civitatis*, 2-6-1979.

2. P. de Rooy, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-40. Landelijk en Amsterdams beleid*. Amsterdam 1979.

3. H.C.M. Michielse, *De burger als andragoog. Een geschiedenis van 125 jaar welzijnswerk. 1848-1972*. Amsterdam 1978².

Haagse regeringsbeleid praktisch te toetsen? Omdat de hoofdstad 'meer dan enige andere gemeente, gebruik had gemaakt van de toen betrekkelijke grote autonomie, dat wil zeggen sinds de eeuwwisseling een eigen "gemeentepolitiek" had wat sociale voorzieningen betreft, die het hele land tot voorbeeld diende. Zo zich ergens een beleid had kunnen ontwikkelen, dat een alternatief leek te bieden, dan was het in Amsterdam' (p. 7). En hier hadden vooral de sociaal-demokraten een duidelijk stempel op de gemeentepolitiek gedrukt. Tevens hadden ze zich op landelijk niveau met een alternatief werkloosheidsbeleid bezig gehouden (Plan van de Arbeid).

Het boek is breed opgezet. Het bestrijkt niet alleen de steunregelingen in het interbellum (met nadruk op de crisisjaren '30), maar schetst ook de hele ontwikkeling van de armenzorg 'oude stijl' naar de werklozenzorg 'nieuwe stijl' over de periode 1840-1917. Daarnaast komen onder meer aan de orde: opkomst en groei van de arbeidsbemiddeling, verschillende visies op crisis-oorzaken, -gevolgen en -bestrijding in de vorm van Colijn's 'aanpassingspolitiek', het 'Plan van de Arbeid', werkverschaffing en -verruiming.

Als kroon op het werk moet de 'Slotbeschouwing' fungeren. Hierin probeert De Rooy omzichtig zijn onderzoeksresultaten te interpreteren met behulp van theorieën over de 'verzuiling', het 'georganiseerde kapitalisme' en het economisch crisisbeleid en zijn sociale gevolgen. Wij beschouwen dit slot als een 'pièce de résistance', waarop wij hieronder wat dieper willen ingaan. Daarvóór echter past een samenvatting.

1. Werklozenzorg en werkloosheidsbeleid

Als zo'n twee jaar na de Beurskrach van oktober 1929 de crisis Nederland bereikt en behalve landbouw ook handel en industrie in de houdgreep neemt, wordt de noodzaak voor steunverlening aan het snel stijgende aantal werklozen akueel. De overheid wordt gedwongen maatregelen te nemen. Hierbij kon zij twee wegen bewandelen: òf de 'werkloosheidsverzekering' verbeteren òf de 'steun' algemener maken, dat wil zeggen openstellen voor meer gemeenten en meer categorieën werklozen.

De door de overheid gesteunde werkloosheidsverzekering werd voor het eerst toegepast in Amsterdam in 1907 op aandringen van socialisten en links-liberalen en nam vooral sinds de Eerste Wereldoorlog een hoge vlucht. Zij hield in dat de bestaande werklozenkassen van de vakbonden gedeeltelijk door de gemeentelijke of rijksoverheid gesubsidieerd werden. Dat betekende wel dat alleen georganiseerde arbeiders gesteund konden worden, de rest moest maar naar het 'Burgerlijk Armbestuur' van de gemeente of de partikuliere liefdadigheid.

De steun was van later datum: zij dateerde uit de crisis van 1921-24 en

hield het midden tussen werkloosheidsverzekering en armenzorg. De steun was niet zozeer voor individuen bedoeld zoals de armenzorg, als wel voor bepaalde groepen georganiseerde of ongeorganiseerde arbeiders in wier vak volgens de minister 'algemene crisiswerkloosheid' heerste (p. 30). De helft werd door de gemeente betaald, de rest door de regering. Na de crisis trok de rijksoverheid zijn handen er van af en liet het initiatief aan de gemeente over. Buiten enkele grote steden raakte daardoor de steun in verval. In 1931 tenslotte besloot de regering het steunsysteem weer van stal te halen.

Waarom? Omdat de steun voor alle (manlijke, volwassen en valide) arbeiders in een bepaalde bedrijfstak kon gelden in tegenstelling tot de werkloosheidsverzekering van de bonden. Tevens kon zo de invloed van de vakbonden tot een minimum beperkt worden. En hoewel de regering konform de klassiek-liberale staatsopvatting liever niet intervenieerde in het 'vrije spel' van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, wogen de financiële nadelen toch tegen de voordelen op. Men zag de werkloosheidszorg in het algemeen duidelijk als een nuttig instrument in de arbeidsmarktpolitiek. Steun diende niet alleen om de arbeidskracht van de werkloze op een zeker peil te houden, maar ook om het loonpeil van de werkenden te drukken en zo een steentje bij te dragen aan de werkloosheidsbestrijding. Zo schrijft De Rooy over de steunfilosofie uit 1931 van de interdepartementale 'Commissie voor werklozensteun' (de zogenaamde Cie Zaalberg) het volgende: 'Steun moest uitsluitend en alleen voldoende zijn voor voeding, huisvesting, kleding en schoeisel, onderwijs en ziekenverzorging. De commissie beschouwde werklozen als arbeiders, die door hun werkloosheid bewezen minder waard te zijn op de arbeidsmarkt. De steun moest hen fysiek op peil houden en hen min of meer dwingen hun prijs te verlagen' (p. 72).

Verder kon de overheid niet gaan. Werkverschaffing was eventueel mogelijk, werkverruiming niet of nauwelijks. Werkloosheidsbestrijding werd hoogstens een ver ideaal, werkloosheidszorg de nuchtere praktijk. De overheid moest, aldus de Commissie in 1929, alleen de reserve-armée verzorgen: 'De Werkloosheidszorg diende niet gekoppeld te worden aan een actieve economische politiek: de juiste verhouding daartussen was als van het hospitaal tot het slagveld. De werklozen konden moreel en fysiek wat opgelapt worden, de werkelijke slag werd geleverd op de internationale markt onder aanvoering van "energieke, bekwame, moedige bedrijfsleiders"' (p. 59).

Als een rode draad door de hele steunverlening in het interbellum heen loopt het Leitmotiv voor het ambtenaren apparaat: zorg dat de werklozen niet te lui en genotzuchtig worden; 'verhef' ze, dat wil zeggen prikkel ze om hoe dan ook weer te gaan werken — Arbeid Adelt tenslotte. Gebruik de werkverschaffing bijvoorbeeld om hun arbeidskracht te toetsen en de niet-validen, onwilligen en onruststokers eruit te zeven. Probeer ze allemaal te

registreren, voer 'werkboekjes' in, een soort conduitestaten — handig in gebruik voor werkgevers en arbeidsbemiddelaars. Pas het nieuwerwetse middel van de 'psychotechniek' toe om ze te klassificeren in 'geschikt-minder geschikt-ongeschikt'. Kweek een modelleger van arbeidsreservisten — overzichtelijk, effectief en snel inzetbaar ingeval van een economische opleving ergens. Breng werkloze jongeren in speciale 'Oranjekampen' bij elkaar en vorm ze om tot arbeidsdienstplichtige pionierstroepen naar Duits voorbeeld, adviseerde een RKSP-minister van Sociale Zaken als Romme (1937-39). Met name onder zijn bewind gold voor veel topambtenaren het Derde Rijk als het modelland bij uitstek, waar onder krachtig éénhoofdig gezag de werkloosheid uitgebannen was door rigoreuze maatregelen. Men kwam daar zelfs arbeiders te kort! Het was daarom dankbaar werk om hele compagnieën werklozen naar dit land te 'bemiddelen'. De lijn van werklozenzorg naar 'Arbeitseinsatz' tekende zich volgens De Rooy steeds duidelijker af: 'Het ideaal was (...) in tien slopende crisisjaren in de kern geperverteerd: het handelde in werkelijkheid niet meer om een werkloosheidsbestrijding maar om een werklozenbestrijding. Dit leidde tot een — vooral aanvankelijk — gretig gebruik van de Duitse bezetting' (p. 212).

Een ander Leitmotiv voor het steunapparaat was de bezuiniging: hou het zo goedkoop mogelijk! Probeer de krisiskosten zoveel mogelijk af te wentelen op de werkenden, de bonden, de partikuliere liefdadigheid (bijvoorbeeld het 'Nationaal Crisis Comité-1931' oftewel het 'Juliana-Kupers-Comité'). Er moet tenslotte 'aangepast' worden aan de veranderde omstandigheden! Beknibbel tot het uiterste op uitkeringen, huurtoeslagen door gezinsaftrek, werkverschaffing en dergelijke. Knip de 'franje' er maar af, tot het 'Ethisch Minimum' in zicht komt (tegenwoordig is in bepaalde kringen een variant hierop in zwang: het 'Biologisch Minimum'). En dat was een rekbaar begrip. In 1933 werd er geknipt, in 1934 — maar toen namen de Jordanezen het niet meer en kwamen in opstand, een opstand die in bloed gesmoord werd.

Dat brengt De Rooy dan op het lokale niveau, op Amsterdam. Daar waren de gevolgen van deze stringente bezuinigingspolitiek het grootst. De gemeente werd door 'Den Haag' ongelofelijk onder druk gezet. De dankzij de gemeentelijke autonomie bereikte, betrekkelijk progressieve sociale politiek liep daarvoor zware averij op. En dat veroorzaakte weer grote spanningen in de sociaal-democratie tussen top en basis, tussen linker- en rechtervleugel. Spanningen die overigens in 1932 al hadden geleid tot scheuring in de SDAP en de gedeeltelijke afsplitsing van de linkervleugel in de OSP. Het ging er met name om welk antwoord men aan Den Haag moest geven: moest men de bezuinigingsmaatregelen saboteren en alles in het honderd laten lopen of ze juist, zo goed en kwaad als het ging, toepassen en verzachten? Moest men de crisis met een konkreet alternatief te lijf gaan of had dat toch geen zin?

Uiteindelijk saboteerde men niet, koos het reformistische pad en broedde concrete werkloosheidsbestrijdingsplannen uit. Ook hierin nam Amsterdam weer de kop. In februari 1934 kwam de SDAP met het praktische 'Plan De Miranda' en in 1935 samen met het NVV met het landelijke, grootschalige 'Plan van de Arbeid'.

De kommunisten zagen niets in een concreet alternatief. Zij wilden een 'Sovjet-Holland' en een Sovjet-Amsterdam, maar niet doktertje spelen voor het kreperende kapitalisme (p. 219). Desondanks kwamen ze in Amsterdam wèl met een concurrerend alternatief op de proppen, in de vorm van het 'Plan Seegers'. Pas na de koerswijziging van de strijd tegen het 'sociaal-fascisme' naar de 'volksfrontpolitiek' in 1935 stelden ze zich in principe achter de sociaal-demokratische plannen.

Beide plannen strandden uiteindelijk op onwil van het Rijk. Dat van De Miranda werd financieel nauwelijks gehonoreerd (begin 1940 wèl, maar dan in ruil voor afbraak van de gemeentelijke autonomie!). Het Plan van de Arbeid viel niet goed bij de regering, ondanks zijn eigenlijk orthodoxe financiering en niet-marxistische uitgangspunten. De Rooy tekent daarbij aan dat èlk socialistisch plan bij voorbaat al onacceptabel voor regeringskringen was (p. 287).

Al met al kon er in Amsterdam evenals elders geen systematische werkloosheidsbestrijding van de grond komen. Het enige dat overbleef was een alternatieve werklozenzorg. De linkse arbeidersbeweging richtte zich op de materiële belangenbehartiging, scholing en ontspanning van de werklozen. De kommunisten liepen hierbij voorop en probeerden gedeeltelijk met succes de werkloze ongeorganiseerden erbij te betrekken en hen voor een anti-kapitalistische krisisstrijd te mobiliseren.

Desondanks kan men volgens De Rooy in het algemeen wel stellen dat de werklozen er ook hier maar wat bij bungelden. Ze hoorden er maar half bij, en zaten gedeeltelijk in een aparte 'vijfde stand'. Rechtse SDAP'ers als Albarda beschouwden hen als 'parasieten, die steunen op de overheid (...) een groot gevaar voor onze Partij' (p. 91). In zo'n geestelijk klimaat gedijde het magere Eenheidsplantje van werkenden en werklozen niet zó best...

2. Theoreties raamwerk

De eerste drie hoofdstukken van het boek die wij hiervoor samengevat hebben, leveren de lezer een schat aan empirisch materiaal op over het werkloosheidsbeleid in de jaren dertig. In zijn slotbeschouwing tracht De Rooy een theoretisch kader te kreëren om tot een interpretatie van zijn onderzoeksmateriaal te komen. Hiervoor gaat de schrijver te rade bij achtereenvolgens

de verzuilingstheorie, de theorie van het georganiseerd kapitalisme en verschillende economische krisistheorieën. De wijze waarop hij op basis hiervan tot theorievorming komt, lijkt ons sterk problematisch. Daarom zullen wij in het navolgende zowel deze theorieën als hun toepassing door De Rooy aan een beknopt onderzoek onderwerpen.

2.1 De verzuilingstheorie

'De Nederlandse samenleving kwam (door de lange duur van de crisis, schr.) onder zeer grote druk te staan en de vrees voor een explosie werd door de elite binnenskamers dan ook enige malen uitgesproken. Des te opvallender is het dat de samenleving zo stabiel is gebleven in de jaren dertig' (p. 213). De verklaring voor deze 'stabieleit' is volgens De Rooy in zijn 'Slotbeschouwing' te vinden in het eigenaardige verschijnsel van de 'verzuiling'. Hij schaaft zich hiermee achter politikologen als Arend Lijphart. Deze stelt in zijn veel gebruikte werk *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam, 1968) dat ons land in het interbellum, ondanks grote religieuze verschillen en klassentegenstellingen toch redelijk stabiel was door zijn typische 'pacifikatie-demokratie'. Hierin is het Nederlandse volk aan de basis verdeeld in drie verticale kompleksen oftewel 'zuilen': de protestants-christelijke, de rooms-katholieke en de niet-religieuze 'algemene', waarvan de ene helft liberaal is en de andere socialistisch. Typerend is dat deze zuilen 'náást elkaar en niet mèt elkaar leven' (Lijphart p. 63).

Zuilverschillen zijn sterker dan klassenverschillen en dat is maar goed ook, want deze dwarsverbanden kunnen volgens deze pluralistische theorie tot politieke instabiliteit leiden. Mocht er toch nog iets fout gaan, dan lossen de leiders van de zuilen dat in onderlinge harmonie en overkoepelende samenwerking op. Dit 'kartel van elites' kent zijn eigen spelregels. Van de kant van de massa heeft het weinig te duchten, want die is passief, onverschillig of grenzeloos trouw aan de eigen zuilleiders.

Problematisch in deze theorie lijkt allereerst het begrip 'zuil'. Wat is nu wèl of geen zuil? Vormt de sociaal-demokratie bijvoorbeeld een zuil of niet? De Rooy vindt van wel. Volgens hem verloor zij in de Spoorwegstakingen van 1903 de 'felle slag met de confessionelen om de ziel van de arbeider. (...) De sociaal-democraten legden zich bij de situatie neer en in 1917 onderschreven ook zij de verzuiling, door in te stemmen met de pacifikatie. Ook zij gingen zich nu "verzuilen" en zouden een "rode familie" gaan vormen' (p. 215). In deze Lijphartiaanse opvatting wordt een zuil gekenmerkt door een eigen subkultuur, een sociale apartheid en een hechte interne organisatie. De 'rode familie' heeft dus een rode familiemoraal, een rode kode en een rood netwerk. Maar wat volgens critici zeker in het interbellum mankeert, is de

acceptatie van de 'rode elite' door de andere zuilelites. De rode elite mag nog niet meedoen met het spelletje.⁴

Als in de jaren '30 de 'rode elite' niet samen met de andere elites de politieke stabiliteit garandeert, hoe is die stabiliteit dan wel te verklaren? En hoe zit het met de kommunisten en alles wat zich links daarvan bevindt in de Nederlandse arbeidersbeweging? Om met het laatste te beginnen: volgens Lijphart 'vertegenwoordigen zij de radicale randen van de zuilen' (p. 162). De Rooy heeft het slechts over de 'rode familie', in de zin van sociaal-demokratische ouders, broers & zussen. De kommunisten etc. horen hier duidelijk niet bij.

Maar de 'rode familie' moge dan nog zo familieziek zijn, zij voelt zich juist in die zo benarde crisisjaren, net als de andere families, toch deel van het nationale geheel. En hoe kan het ook anders, merkt De Rooy speels op: 'Zuilen zonder architraaf staan wankel' (p. 224). Het nationale saamhorigheidsgevoel van alle Hollanders is dus het cement van de verzuiling. Met dit dwarsverband wordt de gekonstateerde stabiliteit 'in een relatief gelukkig land' verklaard, suggereert De Rooy (p. 224).

We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat hij er zich hier wat al te makkelijk vanaf maakt. We zullen de laatsten zijn om het belang van nationale en orangistische gevoelens in het arbeidersbewustzijn te ontkennen, maar ze vormen ons inziens eerder een te verklaren dan een verklarende faktor.

Er klopt iets niet in deze verzuilingstheorie, dat mag duidelijk zijn. Volgens Fennema is het model van Lijphart in zekere zin geschikt om bepaalde levensbeschouwelijke controverses als de Schoolstrijd of de abortuskwestie te interpreteren. Maar verder schiet het tekort in zijn subjektivisme als je bijvoorbeeld de Kiesrechtstrijd of de Sociale Quaestie wilt verklaren: 'Lijphart hanteert dit model echter ook om andere politieke strijdvragen te verklaren en komt er dan niet meer uit. Vooral als hij de strijd van de arbeiders in het raam van zijn zuilen-model wil persen, is hij gedwongen de werkelijkheid geweld aan te doen' (p. 60).

Lijphart's geharrewar met de derde 'algemene' zuil is daarvoor symptomatisch. Soms heeft hij het in het verband met de klassen-

4. Meindert Fennema wijst er overigens in een artikel in *Acta Politica* (jrg. XI, 1976) op, dat de historicus I. Schöffer deze participatie der rode elite mist in het verzuilingsbegrip van Lijphart's voorganger de socioloog J.P. Kruyt: 'Schöffer meent dat de SDAP in haar beginperiode geen zuil was. Er ontstaat volgens hem pas een rode zuil als de SDAP-leiding gaat participeren in de pacifikatiepolitiek van de elites. Waar Kruyt meent dat de PvdA zich "ontzuilt" door van het Marxisme af te stappen (namelijk in de "Doorbraak" na 1945, schr.), beweert Schöffer bijna het omgekeerde. In laatstgenoemde zin is het verzuilingsproces van de sociaal-demokratische beweging niet een specifiek Nederlands verschijnsel en is het al veel eerder gekonstateerd in de Marxistische kritiek op het revisionisme en reformisme' (p. 59).

tegenstellingen over twee zuilen, de socialistische en de liberale, dan weer over één algemene zuil. Deze twee zuiltjes passen echter niet in zijn model: ze zijn allebei in principe horizontaal in plaats van vertikaal opgebouwd. De één mist de ondernemers als laag, de ander de arbeiders. De dialectiek tussen ideologische en klassentegenstellingen past dus niet in dit model. Daarmee wordt de historische werkelijkheid en de dynamiek van de Nederlandse maatschappij gekastreerd. Daarmee wordt het model statisch. Niet dat die klassentegenstellingen op zich ontkend worden, maar ze worden 'gepacificeerd' aan de top. Dáár wordt in betrekkelijke harmonie het beleid, de politiek, de geschiedenis gemaakt. En daar moet de geschiedschrijver zich dus op richten.

Dit heeft als konsekwentie dat *ten eerste* de onderlinge belangenstrijd in en tussen de elites uit zicht verdwijnt. Je hebt zuilen en zuilen, elites en elites. De twee christelijke zuilelites bijvoorbeeld hebben meer en hechtere relaties met de economische elite dan de anderen. Maar de economische elite kent onderling ook verschillende frakties.⁵ Bij De Rooy vinden we hier heel weinig van terug. Hij weet aardig tegenstellingen in het ambtenarenapparaat tussen de verschillende ministers, departementen en commissies aangaande het werkloosheidsbeleid in kaart te brengen. Maar hij probeert deze tegenstellingen niet te herleiden tot die in de economische elite. Jammer, omdat hij, althans in intentie, wel wil uitgaan van een vervlechting van de economie met de politiek, de staat en de bureaucratie.

Ten tweede impliceert de verzuilingstheorie een perspectief 'van boven af' op de maatschappelijke ontwikkeling. Er is sprake van een éénrichtingsverkeer tussen top en basis, zuilelite en -massa. Als een historicus gewapend met de verzuilingstheorie de ontwikkeling van een bepaald regeringsbeleid wil onderzoeken, dan moet hij door de bril van de beleidsmakers, de ministers, de top-ambtenaren, politici en de opiniemakers heen kijken. En dat vernauwt het blikveld uitermate.

Zo vergaat het ook De Rooy. Hele brokken geschiedenis verdwijnen uit zicht. Strijd aan de basis in de werkverschaffingen, stempel- en huurboykotakties zijn dan historisch niet 'interessant' voorzover ze niet via de 'erkende' kanalen en instituties naar 'boven' gebracht worden en zo invloed op de 'smalle marges' van het beleid kunnen uitoefenen. Het wordt allemaal wel even terloops vermeld, maar het speelt verder geen rol van betekenis in de geschiedenis van het werkloosheidsbeleid. Zijn selektiekriterium is 'subjektief-verzuild'.

Dat is ook het geval wanneer het wel en wee van de 'buitenzuile',

5. Zie paragraaf 2.4 hierna.

kommunistisch geleide werklozenbeweging aan de orde komt. Organisaties als de 'Werkloozen Agitatie Comité's', 'Werkloozen Strijd Comité's', 'Eendracht Maakt Macht' worden slechts een paar keer genoemd. Zo ontstaat ook hier een vertekend beeld, waar De Rooy – misleid door het loutere gebruik van overheidsbronnen – de neiging vertoont hun belang te minimaliseren. Er waren, zover we weten, wel degelijk impulsen 'van onderen op', die tot verbeteringen leidden. Dat ontkennen is een geval van optisch bedrog.⁶

Hetzelfde geldt voor het werklozenprotest in het algemeen: 'Het werklozenprotest is internationaal gezien zeer gering geweest. De werklozen behoorden tot de "bond van geruischlozen"' (p. 224). Vanuit het beperkte en eenzijdige perspectief van dit proefschrift bekeken, is een dergelijke, impressionistische, opmerking wel begrijpelijk. Veel werklozenprotest onttrok zich immers aan formele kaders: het was spontaan, direkt, plaatselijk, wijkgebonden, moeilijk grijpbaar; en dat geeft een bronnenprobleem, dat is duidelijk. Maar als men even wat moeite doet en aan het graven slaat in de linkse pers, politieverlagen en dergelijke, dan komt er toch wel een ander beeld van het werklozenprotest te voorschijn. Dan valt het wel mee (of tegen) met die vermeende 'geruischloosheid', zeker in de eerste helft van de jaren dertig. Of die nationaal of internationaal nu zeer gering of groot is geweest, lijkt ons moeilijk te meten of te bewijzen. Een kwantitatieve benadering op zich levert niet zoveel op.

En nog even voortbordurend op het thema 'van boven af - van onderen op': waar blijven de vrouwelijke werklozen en de *vrouwen* van de werklozen in dit verhaal? Vrouwen namen ook toen een kwetsbare positie in op de arbeidsmarkt. Als er geen beleid ten aanzien van hen was vóór Romme, dan was dat óók een beleid. De enkele vermelding van slechts zo'n gegeven zou toch niet vanwege valse schaamte voor vermeende sociaal-historische trendgevoeligheid hoeven te ontbreken! Nu resten enkel Romme's maatregelen om vrouwen, naast werkende jongeren zoveel mogelijk uit het arbeidsproces te weren en openkomende plaatsen aan volwassen, manlijke 'kostwinners' te geven (p. 176). Daarnaast komen ze aan de orde bij de behandeling van het gemeentelijke, 'Onderzoek naar den toestand van ondersteunde werklozen' uit 1935 (p. 154-61). Alles bijeen een schrale oogst.

Evenmin behoren de interne tegenstellingen tussen top en basis in een zuil als de 'rode' tot de hoofdstroom van de Nederlandse geschiedenis. Voorzover er hier van spanningen sprake is, worden ze alleen gesitueerd in het vakbonds- en partijbestuur, kamer- en gemeenteraadsfraktie of de 'Algemeene Raad' van SDAP & NVV. De Rooy gaat er schijnbaar van uit dat discussies aan de basis

6. Vergelijk de konklusies van W. Pelt in: 'Eendracht Maakt Macht' (2de *Ipsocabier* over de CPN-geschiedenis). Amsterdam 1979, pp. 77/8.

automatisch weerspiegeld worden in die aan de toppen van de organisaties. Zo wordt in het partijbestuur bijvoorbeeld de linkse Matthijsen een beetje als een rode volkstribuun ten tonele gevoerd met de rechtse Albarda als tegenstander en de veteraan Oudegeest als de Wijze van het midden.

2.2 De werklozen als 'vijfde stand'

In zijn laatste paragraaf over 'Crisis en sociale gevolgen' lanceert De Rooy zijn concept van de 'vijfde stand' van werklozen. De term is ontleend aan uitspraken van sociaal-demokraten als Albarda en Oudegeest. De schrijver doelt hiermee op de tragiek van de werklozen, namelijk hun 'verbanning naar de onderste regionen van de samenleving' en hun berusting daarin.⁷

Wij zijn niet zo gelukkig met dit standsbegrip. *Ten eerste* is de werkloosheid en het door De Rooy geconstateerde isolement voor het merendeel der arbeiders een tijdelijk iets, variërend van een paar maanden tot vele jaren met daar tussenin soms vele onderbrekingen. Uit de door hem zelf geciteerde CBS-cijfers over de periode 1930-37 kan men konkluderen dat zo'n 50% van de in januari 1937 bij de arbeidsbeurzen ingeschreven werkloze mannen van 24 jaar en ouder één jaar of korter werkloos waren. (De jaren dertig, p. 201) Veel arbeiders waren dus niet permanent of langdurig werkloos en bleven objectief gezien 'an sich' leden van de arbeidersklasse, wonend in dezelfde arbeiderswijken en levend in dezelfde proletarische subcultuur. Het feit dat ze ingeval van werkloosheid 'apart' behandeld werden door overheid, bonden en zelfs werkenden, doet daar niet aan toe of af. Dat ze door anderen als gedeklasseerde 'beroepswerklozen' gezien werden, betekent sociologisch nog niet dat ze dat ook waren en voortaan bij een speciale 'stand' ingedeeld moeten worden.

Dat brengt ons *ten tweede* op het onderscheid tussen de begrippen 'stand' en 'klasse'. Hierover is sinds 1974 in verband met de sociale stratifikatie van de 19de eeuw uitvoerig gediskussieerd in het *Mededelingenblad* van de Nederlandse Vereniging tot Beoefening van de Sociale Geschiedenis (in 1975 omgedoopt in *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*). In zijn proefschrift waagt De Rooy zich niet aan een historische precisering van dit onderscheid in het interbellum. In het eerder geschreven artikel 'Het isolement der werklozen' stipt hij deze theoretische discussie wel even terloops aan, maar meer niet. Hij zoekt daar zijn heil bij F. van Heek, die in deze jaren de in de 19de eeuw ontstane klassenstructuur ziet vervagen en vervangen worden door een 'nieuwe standenstructuur'. Dit leidt volgens De Rooy 'tot de vraag, in

7. Vergelijk zijn artikel 'Het isolement der werklozen' in de bundel: *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid*. Red. P.W. Klein en G.J. Borger. Amsterdam 1979, p. 204.

hoeverre de werklozen niet zozeer deel uitmaakten van een klasse, als wel van een nieuwe stand' (p. 203). Hij slaat hier ons inziens een belangrijke stap over: het is maar helemaal de vraag of men het standsbegrip zomaar uit de kontekst van de pre-industriële maatschappij kan halen en kan plakken in die van de Krisisjaren '30. Een belangrijke vraag daarbij is hoe de verhouding ligt tussen standsbewustzijn en klassebewustzijn. In hoeverre wordt het standsbewustzijn onder het 20ste eeuwse kapitalisme door het klassebewustzijn van de arbeiders op de achtergrond gedrongen en omgevormd zijn? Zijn er nog resten standsbewustzijn in de crisisjaren te bespeuren, met name onder de werklozen? Is dat standsbesef dan 'nieuw' of oud? Kan men in dat geval wel van 'de' werklozen spreken?

Vragen te over, als men zo'n nieuw begrip historisch wil plaatsen en als analytisch instrument wil gebruiken. De Rooy stelt ze echter niet. Hij gebruikt het begrip als een vergaarbak voor zijn opgedane impressies en vermoedens. Het standsbegrip wordt zo gedegradeerd tot een 'containerbegrip', dat gedoemd is op de vuilnishoop van de geschiedenis te belanden.

Wij van onze kant kunnen ons nog 't best terugvinden in de pregnante konklusie uit 1932 van een al eerder genoemde tijdgenoot, de SDAP'er Jan Willem Matthijsen. Hij vond het vijfde standsbegrip maar 'een abstrakt bedenksel. De onderste laag van de bevolking was door de sociaal-demokratie nooit bereikt en daar kon de SDAP, zeker nu, weinig aan doen' (p. 91). Hij sloeg de spijker op de kop. Het ging niet om 'de' werklozen onder 'de' arbeiders, maar om een bepaalde onderlaag van de arbeidersklasse. De laag namelijk van ongeschoolde of licht geoefende, los-vaste, mannelijke of vrouwelijke arbeiders in de havens, bouw, textiel en landbouw bijvoorbeeld, die vaak alleen door kommunisten en anarcho-syndikalistten bereikt en georganiseerd werden — als ze al bereikt werden! En als werkloze ongeorganiseerden zouden ze door de sociaal-demokratie nooit bereikt worden, daar men ze al bij voorbaat uitsloot van het vakbondslidmaatschap.

Zo bezien wordt De Rooy's terminologisch hoogstandje tot zijn ware proporties teruggebracht, namelijk tot het nuchtere vraagstuk van de interne gelaagdheid van de arbeidersklasse en hoe die zich tijdens de crisis in Amsterdam in het denken, doen en laten van werkende en werkloze arbeiders en hun gezinnen in bepaalde wijken weerspiegelde.

Ten derde is zo'n term stand, of men nu wil of niet, nogal normatief en zeker niet zo objektief als men op het eerste gezicht zou zeggen. Zo'n term neigt er in het maatschappelijke gebruik toe, gebrek aan solidariteit tussen werkenden en werklozen als richtsnoer te nemen en te verzelfstandigen. De zo noodzakelijke eenheid tussen die twee in tijden van crisis wordt zo terminologisch doorgesneden.

Ten vierde konstateren wij bij De Rooy een tegenspraak tussen dit begrip

en dat van de verzuiling. Enerzijds zitten 'de' werklozen als aparte 'stand' buiten hun eigen 'zuil', anderzijds horen zij nog met huid en haar bij hun zuil en durven ze niet van zuil te veranderen, laat staan helemaal te 'ontzuilen': 'De zuilen waren altijd meer geweest dan politieke organisaties; verandering van politieke partij betekende dan ook een zeer ingrijpende verandering in het hele leven. Waarbij komt, dat de zuilen, juist door de veelsoortige contacten met de leden, beschikte over velerlei mogelijkheden om mensen vast te houden' (p. 224).

En juist deze sterke greep van de zuilen op de arbeiders garandeerde maatschappelijke stabiliteit in de Krisisjaren, zo wil de verzuilingstheorie ons doen geloven! Het kringetje is rond. Voor ons is één ding althans duidelijk: met de begrippen 'verzuiling' en 'vijfde stand' komen we er niet uit!

2.3 Het georganiseerd kapitalisme

'Maar niet alles kon hiermee (met het zuilensysteem, schr.) worden opgelost, met name niet de belangenstrijd tussen kapitaal en arbeid, ondanks pogingen van de confessionelen ook deze binnen de zuilen in christelijke broederzin te regelen. De zaken moesten op andere wijze afgehandeld worden.' (p. 215), zo relativeert de schrijver zelf op de valreep zijn paragraafje over de verzuiling. Het interpretatiekader dat De Rooy voor deze afwikkeling van de klassenstrijd uit de kast heeft geplukt siert de kop van de tweede slotparagraaf: 'het georganiseerd kapitalisme'.

Vervolgens ontbreekt iedere verwijzing naar de oorsprong van dit concept, terwijl de toepassing ervan op de sinds de eeuwwisseling in ons land gegroeide sociaal-ekonomische verhoudingen welgeteld één pagina beslaat. En deze bladzijde is dan gevuld met opmerkingen in de trant van: 'Om de burgerlijke samenleving te behouden, moest deze worden aangepast, maar niet meer dan strikt noodzakelijk' (p. 216).

Het feit dat de schrijver zijn slotbeschouwing gestart was met de verzuilingstheorie te rekapitulieren, om pas daarna te spreken over het georganiseerd kapitalisme en het ekonomisch beleid, is natuurlijk geen toevalligheid. We zagen het al, de verzuilingstheorie met zijn segmentering van de samenleving is nu eenmaal het gangbare verklaringsprincipe voor het gros van de vaderlandse sociale geschiedschrijvers. Ook bij De Rooy leidt dat er toe dat de basis, de kapitalistische maatschappijstructuur, in plaats van als fundamenteel, slechts als komplementair wordt gezien aan de sociale bovenstructuur van de verzuiling. Het maatschappelijk bouwwerk op zijn kop gezet!

Nu valt De Rooy in zijn eentje kwalijk te verwijten dat de theorievorming in de sociaal-ekonomische geschiedschrijving over ons land sedert de eeuwwisseling, een enkeling als Keesing niet te na gesproken, tot op heden zo

buitengemeen ondermaats is gebleven. Immers veel van De Rooy's empirische bevindingen zullen te zijner tijd juist tot interpretatiekaders ten behoeve van deze geschiedschrijving kunnen leiden. Dat blijft het interessante aan zijn werk. Maar dan mag het toch nooit de oplossing zijn om plotseling een blik theoretieën open te trekken of om klakkeloos etiketten te gaan plakken, zonder één enkele bronvermelding, met behulp van geleende theoretische modellen uit de Bondsrepubliek?

Want waar gaat het om? Sedert ongeveer 1970 vindt in sociaal-historische kringen in de BRD opnieuw een intensieve discussie plaats over het begrip 'Organisierter Kapitalismus' (georganiseerd kapitalisme). 'Met dit door Rudolf Hilferding gelanceerde begrip wordt doorgaans bedoeld de afwisseling van een door afzonderlijke ondernemers gedragen en tegen staatsingrepen vergaand afgeschermd konkurrentie-ekonomie door een in sterke mate gekoncentreerde, inwendig gebureaukratiseerde en institutioneel georganiseerde ekonomische ordening, waarvan de effektiviteit door staats-interventies van de meest uiteenlopende aard wordt gewaarborgd', aldus Heinrich August Winkler.⁸

Nu zijn er vanzelfsprekend bij deze hernieuwde Hilferdingreceptie een groot aantal kanttekeningen te plaatsen. Om slechts enkele methodologische vragen te vermelden die De Rooy zich in het geheel niet stelt:

1) is in het algemeen de interpretatieve omvorming van Hilferding's 'georganiseerd kapitalisme'-begrip geoorloofd? Dat wil zeggen: hoe knap zijn bijdrage, ook op dit punt, aan de ekonomische theorievorming geweest moge zijn, een herwaardering van een uit het begin deze eeuw daterende analyse van het kapitalisme ('*Arbeitsgemeinschaft der Klassen*', 1915) moet immers met de grootst mogelijke omzichtigheid geschieden. De Rooy stelt zich de vraag geenszins.

2) Winkler, met Hans-Ulrich Wehler, Jürgen Kocka en anderen behorend tot een garde genuanceerde protagonisten van het model, geeft zelf toe dat 'de historische zeggingskracht van het begrip georganiseerd kapitalisme geenszins onbestreden'^{8a} is. Van de kritiek, dat het verklaringsgehalte van het koncept gereduceerd zou zijn tot een — om de meest gehanteerde wetenschappelijke

8. In zijn 'Vorbemerkung' tot de bundel studies *Organisierter Kapitalismus*.

Voraussetzungen und Anfänge, Göttingen 1974, p. 7. 'Gemeint ist mit diesem von Rudolf Hilferding geprägtem Begriff in der Regel die Ablösung einer von Einzel-unternehmern getragenen und gegen Staatseingriffe weitgehend abgeschirmten Wettbewerbswirtschaft durch eine hochgradig konzentrierte, innerlich bürokratisierte und verbandsmässig organisierte Wirtschaftsordnung, deren Funktionsfähigkeit durch Staatsinterventionen unterschiedlichster Qualität gesichert wird.'

8a. 'Die historische Aussagekraft des Begriffs "Organisierter Kapitalismus" keineswegs unbestritten'.

scheldwoorden maar te bezigen — 'eklektisch, pluralistisch, ondialektisch, postweberiaans model' bij De Rooy eveneens geen spoor. Waarom hij dus de voorkeur geeft aan deze 'vervlechtingstheorie' boven pakweg een 'versmeltings-theorie' van staat en kapitaal ('Stamokap') blijft duister.

3) De Duitse discussie heeft zich, zeker aanvankelijk, vooral gericht op de periode die ook Hilferding grotendeels in zijn analyse had betrokken, namelijk van het begin van de grote depressie (1873) tot de na-oorlogse stabilisering (1923) van de Weimarrepubliek. De Rooy dateert voor de Nederlandse verhoudingen het georganiseerd kapitalisme zonder nadere toelichting vanaf de spoorwegstakingen van 1903. Hier faalt zijn periodisering volledig.

4) Tenslotte is het in het algemeen volstrekt ontoelaatbaar, om tot onbekommentariseerde import van specifieke theoretietoepassing over te gaan: 'bij Lobith komt Wehler ons land in', zou men zeggen! De omzichtigheid die de heren Winkler c.s. — of men het nu met hun uitgangspunten eens is of niet — zo gründlich betrachten in hun werk over het keizerrijk en de Weimarrepubliek laat De Rooy hier volledig schieten. Wehler komt dus op een wrak vlot van losliggende boomstammen de Rijn afzakken.

Daarenboven wordt door De Rooy de relatieve autonomie van de staat, die verondersteld wordt in de vervlechting van economie en politiek in de theorie van het georganiseerd kapitalisme, gereduceerd tot simpele uitspraken als: 'bij het institutionaliseren van het industrieel conflict was ook de overheid nauw betrokken', en: 'het handhaven van de bedrijfsvrede...was een onderdeel van de "wederzijdse doordringing" van overheid en bedrijfsleven' (p. 216). De in het concept van het georganiseerd kapitalisme begrepen staatsinterventie is hier zozeer van haar klassekarakter ontdaan dat dit soort kwalifikaties licht tot het misverstand zouden kunnen leiden dat de staat in feite moet worden opgevat als een 'freischwebende' pingpongbal: nu eens intervenueert zij ten gunste van het ene, dan weer van het andere maatschappelijke belang. Zij is dus feitelijk niet relatief autonoom (met de nadruk op relatief), maar een klasseneutrale jojo, al zal De Rooy dat zo niet bedoelen.

De konklusie op dit punt lijkt voor de handliggend: De Rooy heeft zich goedkoop afgemaakt van een structureel-ekonomisch interpretatiekader, had er wellicht nog maar beter helemaal over kunnen zwijgen in plaats van leentje-buur te spelen bij de burens rechts! En als je dat doet, doe het dan wel goed, zodat de lezer onverklaarde paragraaftitels, onduidelijke 'passim'-toespelingen en een konklusie vol 'abgeschmackte Tautologien' bespaard blijft.

2.4 Krisis en ekonomisch beleid

De laatste jaren heeft zich onder sociaal-ekonomische historici een

stroming afgetekend, die met meer begrip en welwillendheid terug wenst te kijken op de voorheen sterk verguisde krisispolitiek van Colijn en de kabinetten onder zijn leiding in de jaren dertig. In zijn slotbeschouwing haakt De Rooy aan bij deze stroming; zijn analyse van Colijn's economische politiek bouwt hij op uit elementen, die hij te hooi en te gras aan de opvattingen van zijn nieuwe medestanders ontleent. Geven we hieronder nog even de voornaamste standpunten in het debat over Colijn's krisisleid kort weer.⁹

Het bestaande beeld van de depressiejaren wordt nog steeds in sterke mate bepaald door Keesing's economische geschiedschrijving van het interbellum.¹⁰ Keesing velde een uitgesproken afkeurend oordeel over Colijn's krisispolitiek: de konservatief-liberale ekonomische politiek van de jaren dertig vormde weliswaar niet de oorzaak van de krisis, maar deze politiek was wel verantwoordelijk voor de uitzonderlijke hevigheid en de lange duur van de krisis van de Nederlandse ekonomie in vergelijking met de andere geïndustrialiseerde landen. Hij richtte de beschuldigende vinger vooral op de zogenaamde aanpassingspolitiek, die volstrekt faalde en ernstige gevolgen had voor de Nederlandse ekonomie en de werkgelegenheid: de afzet van Nederlandse produkten in het buitenland werd extra bemoeilijkt door de harde gulden en de onvoldoende aanpassing, terwijl de inkomensdaling in Nederland zelf leidde tot het afnemen van de binnenlandse vraag en de mogelijkheid om produkten af te zetten op de binnenlandse markt, aldus Keesing.

Ekonomische historici als Klein en Joh. de Vries hebben zich de laatste jaren sterk afgezet tegen het vertrouwde beeld van de dertiger jaren (inklusief de verguizing van Colijn's krisisleid), dat na de oorlog ontstond op basis van Keesing's geschiedschrijving. Klein nam Colijn in bescherming door erop te wijzen, dat de ernst van de krisis in Nederland vooral een gevolg was van de strukturele achterstand van de Nederlandse ekonomie ten opzichte van de buurlanden. Onze ekonomie kende nog een relatief omvangrijke agrarische sektor, de middengroepen in ons land beschikten slechts over geringe koopkracht en we hadden een achterstand in industriële ontwikkeling. Zijn konklusie: in feite bood het strukturele karakter van de krisis de overheid nauwelijks mogelijkheden voor een (succesvol) alternatief ekonomisch beleid, al sluit hij niet uit, dat op onderdelen van het beleid fouten gemaakt kunnen zijn.¹¹

9. Voor een meer uitgebreide behandeling van de diskussie zij verwezen naar: Frans Becker/Geert Jan van Oenen, *De ekonomische politiek van de jaren '30* (in: *Tijdschrift voor Politieke Ekonomie*, jrg. 2, nr. 2 p. 115 e.v.).

10. F.A.G. Keesing, *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de ekonomische overheidspolitiek 1918-1939*, reprint SUN Nijmegen 1978.

11. P.W. Klein, *Depressie en beleid tijdens de jaren dertig*, in: J. van Herwaarden (red.) *Lof der Historie*. Rotterdam 1973, p. 289 e.v.

Joh. de Vries wees in het begin van de jaren zeventig zowel op het structurele karakter van de crisis als op het effect van de economische politiek, die 'de inzinking vergrootte, het herstel ophield en de legers van de ondersteunde werklozen wel niet schiep doch zeker vanaf een moment nodeloos vergrootte'.¹² Sindsdien heeft het standpunt van De Vries een verandering ondergaan.¹³ Het feit, dat de economen op dit moment met hun moderne economische theorie niet in staat zijn pasklare oplossingen aan te dragen voor de economische problemen van de jaren zeventig, maakt het wenselijk om met meer begrip terug te kijken op de dertiger jaren en Joh. de Vries vraagt zich af of de mogelijkheden voor een andere economische politiek de regeringen tijdens de crisis wel bekend waren of konden zijn.¹⁴

De meest opzienbarende bijdrage aan de herwaardering van Colijn's crisis-politiek komt van de econoom Stevers, die de stelling verkondigt, dat er tijdens de crisisjaren door de overheid in strijd met de conservatieve uitgangspunten juist een moderne 'anti-cyklische conjunctuurpolitiek naar Keynesiaans recept' werd gevoerd. Hoewel er gestreefd werd naar sluitende begrotingen, was er in de dertiger jaren voortdurend sprake van tekorten en de bezuinigingspolitiek betrof geen absolute verlaging van de overheids-uitgaven, maar alleen een beperking van de groei ervan.¹⁵

De Rooy heeft in zijn slotbeschouwing uit bovengenoemde opvattingen over het economisch beleid van Colijn een aantal passende ingrediënten bijeengeraapt, daaraan toegevoegd de theorieën van de verzuiling en het georganiseerd kapitalisme en daarvan een op het eerste gezicht fraai ogende hutspot gebrouwen: tussen werkgevers en werknemers zou na de eerste wereldoorlog steeds grotere overeenstemming zijn ontstaan over hun gemeenschappelijk belang. Bij een dalende conjunctuur bestond dat gemeenschappelijk belang uit het afwentelen van de lasten ervan op de overheid. De toenemende druk van het bedrijfsleven maakte het voor de overheid tijdens de crisis juist aantrekkelijk om enige inflatie toe te staan, te devalueren, leningen op te nemen, kortom de aanbevelingen van Keynes op te volgen. De ideeën van Keynes gingen echter lijnrecht in tegen alles waar de burgerlijke

12. Joh. de Vries, *De Nederlandse economie tijdens de 20ste eeuw*. Antwerpen/Utrecht 1973, pp. 139-150.

13. Joh. de Vries, *De twintigste eeuw*, in: J.H. van Stuivenberg, *De economische geschiedenis van Nederland*. Groningen 1977, p. 291 e.v.

14. Voor een duidelijk bevestigend antwoord op deze vraag, zie: John Schotsman, *De sociaal-demokratische beweging en de grote depressie* (in: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 2e jrg. nr. 4) en H. de Vries, *Economen, werk en werkloosheid: Nederlandse economen over het werkloosheidsbeleid voor 1940*. Leiden 1976.

15. Th. Stevers, *Begrotingsnormering 1814-1939*, in: *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 1976, pp. 101-147.

samenleving in die tijd voor stond: 'De onaantastbare eigendomsverhoudingen en de aloude wijsheden der vaderen om in slechte tijden de eindjes aan elkaar te knopen, te bezuinigen, te wachten tot het over was, kortom: gezond verstand' (p. 217).

De onorthodoxe en ontoegankelijkheid van Keynes' ideeën zou blijken uit het feit, dat zelfs zijn leerlingen de briljante meester slechts half begrepen, zodat begrip van Colijn al helemaal niet verwacht mocht worden. Overigens beschikte ook de SDAP in de beginjaren van de crisis niet over een alternatief en zou het tot na de tweede wereldoorlog geduurd hebben voor de theorie van Keynes ergens in praktijk werd gebracht. Voeg daarbij de hinderpaal van de structurele achterstand van de Nederlandse economie en het wordt duidelijk, aldus De Rooy, dat Colijn in feite geen andere keus had dan te kiezen voor een conservatieve politiek van aanpassing, begrotingsevenwicht en handhaving van de gouden standaard. Evenwel met uiterst gering resultaat: het begrotingsevenwicht was imaginair, de bezuinigingen waren onvoldoende en het aanpassingsbeleid mislukte. De overheid zou wel een krachtige economische politiek hebben willen voeren, maar zij stuitte op 'de taaie tegenstand' (p. 220) van het georganiseerde bedrijfsleven. De leer van de staatsonthouding en het economisch liberalisme moest volgens De Rooy het falen van de overheid ideologisch verhullen.

De eerder uiteengezette standpunten ten aanzien van Colijn's crisisbeleid, waaruit De Rooy naar believen geput heeft, vertonen een wezenlijk gemeenschappelijk kenmerk: de analyses, waarop zij gebaseerd zijn, gaan stuk voor stuk uit van de onveranderlijkheid van de bestaande maatschappelijke verhoudingen en de daaruitvolgende 'smalle marges' van de politiek; het gevoerde beleid wordt geanalyseerd in termen van de ideeënontwikkeling op het terrein van de economische theorie. Keesing verweet Colijn zijn konservatisme en Joh. de Vries verontschuldigt hem door erop te wijzen, dat de theorieën van Keynes in de dertiger jaren nog geen gemeengoed waren en Colijn dus eigenlijk niet beter kon weten. Een werkelijke verklaring voor het hardnekkig volgehouden, rampzalig economisch beleid van Colijn ontbreekt. In de bedoelde analyses is geen plaats ingeruimd voor factoren als belangen- en klassentegenstellingen. Een uitzondering vormt Stevers, die de maatschappelijke tegenstellingen echter op een heel bijzondere wijze hanteert: bij hem verschijnt de overheid — net als in de huidige economische crisis — als een machteloze speelbal van hecht georganiseerde groepsbelangen.

Waar een dergelijke aanpak toe kan leiden, laat zich het beste illustreren aan de hand van De Rooy's beoordeling van de monetaire politiek van Colijn. 'Het meest "succesvol" was nog het handhaven van de gouden standaard: Nederland was het laatste land dat tenslotte bezweek', aldus De Rooy (p. 218). Als verklaring voor het tot het uiterste tegenhouden van de

devaluatie van de gulden voert De Rooy slechts de buitengewoon nobele motieven van de machthebbers aan. De president van de Nederlandse Bank, Trip verklaarde: 'Wij zijn geen muntvervalsers'. Aandoenlijk is de passage waarin De Rooy beschrijft hoe Colijn – slechts gedreven door overwegingen van fatsoen – tot het laatst probeert het onvermijdelijke af te wenden en, als het besluit om te devalueren eindelijk gevallen is, met 'toegesnoerde keel' het volk via de radio inlicht.

Een verwijzing naar belangengroepen, die mogelijk gebaat waren bij de 'gave gulden-politiek', zal men bij De Rooy niet vinden. En dat terwijl toch ook Klein weet te melden, dat in 1930 circa 5,7 miljard gulden Nederlands kapitaal belegd was in het buitenland (Klein, *Depressie en beleid*, p. 302) en Joh. de Vries konstateerde, dat het ethisch tintje van Colijn's economische politiek vooral gebaseerd was op de ethiek van de bezitters en niet die van de vele werklozen (Joh. de Vries, *De Nederlandse economie*, p. 143).

De Rooy had bij Kenwood en Lougheed kunnen lezen, dat er vanuit de landen, die vasthielden aan de gouden standaard (Frankrijk, Zwitserland, België, Nederland) een omvangrijke kapitaalexport plaats vond.¹⁶ Dit verschijnsel wordt ook gesignaleerd door R. Bode in een artikel over: De Nederlandse bourgeoisie tussen de twee wereldoorlogen.¹⁷ 'Volgens Bosch trad er na de Engelse devaluatie een grote "kapitaalvlucht" uit Nederland op, als gevolg van de veranderde koersverhoudingen; dit werd in 1934 en de jaren daaropvolgend nog versterkt omdat anders dan in Nederland, in het buitenland de conjunctuur zich weer herstelde en de winsten omhoog gingen'. Een gevolg was onder meer, dat de rentevoet in Nederland hoog bleef, ondanks de laagconjunctuur, wat niet bevorderlijk was voor een toename van de investeringen.

De devaluatie van de Franse franc op 25 september 1936, die de direkte aanleiding vormde voor het verlaten van de gouden standaard door de Nederlandse regering, vormde het antwoord van de Volksfrontregering onder leiding van Leon Blum op de enorme kapitaalvlucht uit dat land (zie onder meer Joh. de Vries, *De Nederlandse economie*, p. 144).

De Rooy vraagt zich slechts sceptisch af of een eerdere devaluatie zoveel zou hebben opgeleverd. Vast staat in ieder geval, dat Nederland als laatste land devalueerde en dat het economisch herstel zich in ons land het laatst en dan nog zeer aarzelend manifesteerde. Waarbij we niet uit het oog mogen verliezen, dat ook na de devaluatie van de gulden de conservatieve financiële

16. A.G. Kenwood, E.L. Lougheed, *The growth of the international economy 1820-1960*, Londen 1971, pp. 209-210.

17. In: *Cabiers voor de politieke en sociale wetenschappen*, jrg. 2, nr. 4, dec. 1979, p. 37, die zich baseert op K.D. Bosch, *De Nederlandse beleggingen in de Verenigde Staten*, Amsterdam/Brussel 1948.

politiek van sluitende begrotingen werd voortgezet, zodat de totstandkoming van een actieve conjunctuurpolitiek uitgesloten bleef.

In navolging van zijn leermeesters hanteert De Rooy begrippen als *de* ondernemers en *het* bedrijfsleven, daarmee voorbijgaand aan de fundamentele tegenstelling tussen kapitaal en arbeid en aan de onderlinge tegenstellingen en uiteenlopende belangen van de verschillende kapitaalfrakties. Becker en Van Oenen zeggen in hun *TPE*-artikel, dat de 'agrarische, financiële en handelsbelangen' in de dertiger jaren nog een zeer sterke positie hadden met meer invloed op het overheidsbeleid dan de industriële belangen. A. Mommen bevestigt dit beeld in grote lijnen en wijst verder op de tegenstelling tussen de monopolistische en niet-monopolistische sektor van de Nederlandse economie in de crisisjaren.¹⁸

R. Bode gaat in het bovengenoemde artikel zeer uitvoerig in op de belangen- tegenstellingen tussen de diverse kapitaalsfrakties, de daarmee samenhangende opvattingen over het te voeren overheidsbeleid en de verschuivingen, die hierin in de loop van de jaren twintig en dertig optraden. Hij stelt vast, dat er in de dertiger jaren een wijziging optrad in de krachtsverhouding tussen aan de ene kant het industriële kapitaal en aan de andere kant het niet met de industrie verbonden handels-, koloniaal- en bankkapitaal plus het daarmee verbonden scheepvaartkapitaal ten gunste van de eerste. Anders dan De Rooy beschouwt Bode het economisch beleid als resultaat van machtsstrijd en van veranderende machtsverhoudingen: 'De devaluatie vond niet plaats op het moment, dat deze het meest nodig was om de betalingsbalans te verbeteren (...), maar op het moment, dat het front van de devaluïsten versterkt werd met de "beleggers belangen"' (Bode, p. 38).

3. Besluit

In vorenstaande paragrafen hebben we gezien, dat het theoretisch raamwerk waarmee De Rooy het historisch proces tijdens de crisisjaren wil verklaren, op wezenlijke onderdelen rammelt. Het meest schrijnend komt dit naar voren in de gapende kloof tussen theorie en empirie in deze dissertatie. De konklusies die De Rooy trekt ten aanzien van de crisis en haar sociale gevolgen op basis van zijn gebrekkige theorievorming achteraf, doen zijn eigen onderzoeksresultaten geweld aan.

In het beschrijvend gedeelte van zijn boek komt helder naar voren hoe de werklozen het leven tijdens de crisis op alle mogelijke manieren zuur werd

18. A. Mommen, *Fascisme en crisis in de heerschappijstructuur*, in de eerder vermelde bundel *De dertiger jaren*, pp.254-262.

gemaakt: de steun werd voortdurend verlaagd, de volksgezondheid liep op onderdelen gevaar, de werklozen werden — letterlijk — bestempeld tot onvolwaardige leden van de samenleving en raakten steeds meer verbitterd. Werkloosheidsbestrijding en werklozenzorg mondden uit in 'werklozenbestrijding'.

De Rooy's eindoordeel over Colijn's sociale politiek is daarentegen uiterst mild: 'De werklozen kwamen terecht in een steunregeling, die aanvankelijk, zoals ook de sociaal-democraten binnenskamers toegaven, niet onaardig was, zowel vergeleken met de vroegere armenzorg als met de omringende landen. De regering heeft deze steunregeling in grote trekken weten te handhaven, daarbij het evenwicht houdend tussen de druk van de ondernemers om de werklozenzorg te verminderen en de pressie van de vakbeweging deze te verbeteren' (p. 221). De economische crisis heeft in zijn ogen het karakter gekregen van een onafwendbare natuurramp. De overheid heeft gedaan wat ze kon om de gevolgen van de dijkdoorbraak te verzachten, en is daar gezien de mogelijkheden redelijk in geslaagd.

Van de oorspronkelijke motivatie van De Rooy (zie het begincitaat) is dan weinig meer over. Het spontane volksverzet tegen steunverlaging tijdens het Jordaanoproer wordt achteraf bekeken, gemeten en gekraakt met de koele ogen van de ambtenaar: 'De steunverlaging van 1934 schijnt toch niet zeer veel meer geweest te zijn dan de daling van de prijzen sinds 1929 had bedragen' (p. 221). Zo vindt de sociale en economische politiek die de rechtse regeringen onder leiding van Colijn tijdens de crisisjaren voerden, één grote depressie later met terugwerkende kracht alsnog haar rechtvaardiging. Anno 1979 rest De Rooy niets anders dan berusting in de onveranderlijkheid van de bestaande maatschappelijke verhoudingen en de 'smalle marges' van het beleid.

Het empiries materiaal, dat De Rooy zo verdienstelijk bijeen heeft gebracht, had een beter interpretatiekader verdiend dan de wankel eklektische bouwval die De Rooy in zijn slothoofdstuk als mosterd na de maaltijd heeft gekonstrueerd.

Over de situatie in de jaren dertig publiceerden wij eerder:

- Frans Becker/Geert Jan van Oenen, *De economische politiek van de jaren '30*, TPE 2/2.
 - John Schotsman, *De sociaal-demokratische beweging en de grote depressie*, TPE 2/4.
-